

РАНКО ПОПОВИЋ

ОЧИТАВАЊЕ ДУШЕ

Кратка приватна повијест читања

I

ЗАШТО БАШ ЧИТАЊЕ И ОТКУД ПОВИЈЕСТ КАО ПРИПОВИЈЕСТ

Старост, па макар она била и рана, природно доводи човјека у позицију да своди неке животне рачуне. На прагу сам шездесете, а у том узрасту и без мог пристанка и знања јавља се у повременим самоћама, све чешће, неки глас из заумља да пита гдје си био и шта си радио све те године. Јеси ли текао пусто благо, штедио бијеле паре за црне дане? Нисам, није ме то никад хтјело, није ми бастало; некако сам од раног доба тврдо вјеровао да ће увијек бити за хљеба и с хљеба, и та ме вјера још држи. Јеси ли, како приличи човјеку, подигао кућу? Нисам, заумни гласу, али сам у бесцјење продао очеву; морао сам с ближњима негдје главу да склоним у сеобно и разметно доба. Да је било иког сабраног (као што није) да ме поучи па да, дјететом, посадим макар какво племенито дрво на пустој дједовини – храст, липу или јасен – данас бих барем могао да се омјерим с полустољетним горостасом и јасно видим колико сам мали. (Мада, право речено, знам то и без свог стабла. И да ми није два људска бора, два унука која расту тамо далеко, код мора – благослов их Божји пратио! – однекуд слутим да бих почео да тонем.) Па шта си, онда, радио *целога хугог века*? Читао сам, заумни мој гласу, ако то није зазорно признати и ако се то послом смије назвати. (Једино, можда, у смислу сталности, да томе додам и пушење, као што га је свом цјеложивотном цртању придодавао духовити Момчило Капор.)

Откад сам свјештио да слова вежем у ријечи, чинио сам то непрестано и ко зна у каквим све приликама. Зими, у негријаним собама наших подстанарских смјештаја, борио сам се непрестано с мајком за још мало свјетла пред спавање (а редовно је било слабо и шкиљаво), с једном руком под јорганом, док је у другој, скочањеној од студени, подрхтавала књига. (Кад бих правио кратке читалачке паузе и гријао обје руке, пиљио сам у грубо малтерисан и лоше окречен строп, налазећи у његовим шарамма којекакве цртеже које сам само ја видио и био увјерен да би их истог часа могао пренијети на папир. Тако сам и открио свој цртачки дар, а касније сам наставио да тако читам и облачно небо, налазећи на њему чудеса од слика; једном сам у неком големом кумулонимбусу препознао сасвим вјерну копију оног страшног, силовитог Микеланђеловог Јехову пружене руке, чијим прстом утискује душу земљаном Адаму.) Ни данас не могу да заспим без књиге, с тим што једва чекам да ме сан обрва, док сам се некад борио с њим за барем још једну страницу. Читао сам углавном на тврдом ослонцу мајчице земље, рјеђе на дрмусавим шинама раздрданих трамваја и возова без реда, или на точковима климавих аутобуса; сасвим ријетко, али упечатљиво, над водама дубоким неким, на бродовима за Црес, Мљет или Атос. У ваздуху читао нисам јер нисам ни летио, ако у то не рачунам једну кратку хеликоптерску и двије нешто мало дуже авионске туре у летјелици пространој таман као „фићо”. (Посебно памтим ону краћу кад нас је, пјесника Ђорђа Сладоја и мене, раставио од траварице и дигао под небеса незауостављиви авиопосједник Вања Пешут да отуда осмотримо родну нам Херцеговину.) Ко ће га знати зашто, најмање сам читао на оним мјестима која су једина само за читање предвиђена, а која се зову читаоницама. Мени је ту неизбјежно сметало присуство других и по томе сам одмах знао да је читање дубоко интиман чин.

Видим у посљедње вријеме да све више свијета уз помоћ посебних часовника и мобилних телефона, пазећи ваљда на килажу, броји сопствене кораке и рачуна пређене километре. Не посједујем таква чуда, нити знам шта бих с њима, али каткад помислим како би било добро неким сличним сокоћалом, на неки волшебан начин, утврдити количину прочитаног текста за ово време колико се, писмен, мајем по овом свијету. Како би то човјек себи, уопште, представио? Не привлачи ме представа библиотеке, чак ни неке циновске књиге за чије би ми читање биле потребне љестве; одвећ је хиперболично, као у оној Матијиној *Расџри ѿред Никшићким манасџиром има ли ѿод небом више боѿомоље*, гдје је ријеч о некаквој цркви у *свеѿо Кијево* чије је Јеванђеље толико да га поп мора јашући читати („Кад прочита аз / Одјаше до буки / Код буки га чека

одморан коњ / Па појући одјезди до вједи”). Радије бих да то замишлим као шумну словну ријеку са слаповима и брзацима, или какво језеро из кога покатакд шикне водоскок бистрог сјећања. Прочитане књиге, затурене у тајним претинцима меморије, могу повремено да оживљавају у нама баш као и успомене на људе; донесе их, изненадно, млак мирис прољетног вјетра или какво друго слично синестезијско чудо.

Немам сувишних недоумица у погледу смисла читања и сматрам да би било узалудно разглабати о томе. Али имам увјерење да се ради о дубљој, вјероватно органској предиспозицији, и да је као и с другим потребама те врсте само ријеч о томе имаш ли је или немаш. Ако је рођена с тобом, биће ти и судбина. Пошто се ради о духовној категорији, веома је важно бити свјестан интензитета потребе. Као што је сваки прави писац добрим дијелом то што јесте управо и по стваралачкој самосвијести, тако и сваки прави читалац, читалац по страсти и призиву, посједује изразиту самосвијест о тој својој потреби. То онда значи да није сваки декларисани читалац (па чак ни члан библиотеке!) истовремено и онај прави, а такви су сразмјерно ријетки. У књизи успомена *Дневник једнога никоћа* Бранко Лазаревић говори и о оном животу изузетних књига који им омогућава управо постојање изузетних читалаца:

Велика већина, наравно, не учествује у том животу књига. Уколико и учествује, то је из моде или да јој прође време. За велике књиге постоји једна мала часна и почасна мањина, и она је та која их чита и разуме. То су *дубинске* књиге и оне нису у магнетском полу свих духова. Те књиге капетана дуге пловидбе, прекоокеанске пловидбе духа, могу да читају само изабрани и аристократски духови; да читају, да разумеју и да осете. На тим висијама је исувише редак ваздух за *цео свет* и тај *цео свет* не може да издржи притисак дубоких рођења. Стендал и Ниче и Шопенхауер имају право; они и толики други који налазе да су велике књиге исувише мало својина људи.

Ријеч је ту о моћи и домету читања, а у тој ствари не постоје сасвим прецизне мјере, нити се тако лако сагледавају ограничења.¹

---

¹ Међу врстама читалаца најлакше је успоставити ону грубу, а најочигледнију подјелу на посвећене и пасивне, какву је начинио још Стојан Новаковић у јединственом, али код нас готово непознатом дјелу из 1900. године, под насловом *Српска књига, њени продајци и читатељи у XIX веку*: „Читалачка се публика дели не само по бистрини, даровитости и интелектуалној складности својих чланова; она се силно разликује и по школованости и спреми њиховој. Што се и сад, по навици, зове звучним, али врло неодређеним именом народ, састављено је из многобројних састојака разнога својства. И кад се ти састојци поставе

Није то, примјерице, спорт који те самим својим устројством очас суочи с могућностима. Трчиш, рецимо, двије године, као што сам и сам трчао, и покушаваш да стотину метара пројуриш макар за стотинку брже од фамозних једанаест секунди. Не иде, па не иде. А онда се једном зауставиш и кажеш себи: ако то ниси у стању са осамнаест, нећеш моћи никад. Батали посао, хватај се књиге! Док смо још били млади, чак и за спринт, мој пријатељ и брат по склоности према књизи, Давор Миличевић, сасвим је озбиљно тврдио да је књигољупство изнуђена, а у сваком случају аутсајдерска позиција, и да онај ко није одиграо фудбалску утакмицу или одсвирао рок концерт пред сто хиљада гледалаца, не може рачунати да је аутентично живио.

Читалачки домети, као неко продубљено читање, важна су ствар, али је важнија од њих удубљеност у читање, чиста и готово слијепа читалачка страст. Кад су питању такви читаоци страсници, они не морају бити они Лазаревићеви *кайџани дује йловигбе духа*, али су, по правилу, веома ријетки и, свакако, достојни високог почитованија. Такви су често заробљеници једне теме, једне читалачке опсесије; њихова ограниченост надомирана је посвећеношћу. У рату сам се повремено дружио с Мојсијем Секуловићем, предратним чланом Савјета Српске демократске странке и ратним старјешином Српске соколске организације, који је био високо школован економиста, страствен читалац књига из области српске историје и посебно горљив љубитељ Његошеве поезије. Њему никако није било јасно како неко може да не зна нешто о његовим Братоножићима, или, примјерице, кад су и зашто војевани бојеви на Крусима, Мартинићима, Граховцу и Вучјем Долу. Још му је нејасније било што ја стално читам којекакве тамо пјесмице („Бачи то, јадан!“), кад се након Његоша нема више шта рећи. Први пут је чуо за Бећковића кад сам му рекао да је управо он написао: „Боже мили, нема већег чуда, / но што пишу послѣ Његоша“ („е, та му је добра, не мора више мрчит папира!“). Мој земљак, покојни Илија Настић, природни, односно народни пјесник, није завршио више

у добро одређене категорије, лако ће се изнаћи да је грдна већина само пасивна и да с добром, завиђења достојном, вером следује неколицини редова (често неколицини људи) који јој у свеколиком духовном животу правац и обележје дају. С читалачком је публиком тако исто.” Између свега осталог, толико занимљивог, Новаковић у тој књизи убједљиво предочава еволуциони пут оне најмногобројније, ниже читалачке врсте, описмењавањем поникле из најмасовнијег дијела слушалачке публице гуслара и народних приповједача, која полази од сановника, рожданика, љекарица и вјечитих календара, па преко *Александрије*, *Агелације*, спјевова Вићентија Ракића и романа Милована Видаковића стиже до Александра Диме Оца и његовог романа *Гроф Монше Кристио*. Низ би се лако дао наставити и до нашег доба, линијом која од каубојаца, кримића и љубића води до страсних љубитеља сапунских ТВ серија и ријалити програма.

од четири разреда осмољетке, а знао је у прсте сву херцеговачку и црногорску историју. Увијек би му неко од студената што би долазили на ферије у Црнче из Сарајева или Београда, доносио и понеку књигу коју би весели Илија крио од жене у торби, са љебом, сиром, луком и сланином сафуњаром, кад би у девет зора полазио на кошевину. Тамо би се након првог предах, кад би нестало росе, од живе жеље заневенао новом књигом, толико да би заборављао гдје је и зашто дошао. Послије је морао да ноћу надокнађује оно што је прочитао дању, уз сноп свјетла батеријске лампе коју би намонтирао на каиш. И мада му се чинило да је нашао згодан начин, ипак је посао трпио, што је он накнадно описивао овако: „Ја је зви-зни, она клизни; ја се окрени, она се зелени!” Није он кнадио пјесму о томе, он је природно говорио у осмерцу и десетерцу.

Кажи ми шта читаш, па ћу ти рећи ко си, ваљда је то већ некад неко записао. О читању се заиста може писати на стотине начина, а свако, заправо, на онај један једини, свој. Мала приватна повијест читања у мом случају је, прије свега, покушај да се колико-толико свежу развезана присјећања и одреде неке чворишне или упоришне тачке. Не очекујем, притом, да бих на тај начин могао освијестити неке идентитетски пресудне артефакте, више типујем на терапеутски учинак самог чина концентрације у претресању имагинарне личне књижнице. Како год испала, та моја приватна повијест тешко да може бити и приближно тачна у чињеничко-временском редослиједу и сва је њена нада положена у један префикс с којим ће несумњиво постати, каква-таква, *ѝријовијесѝ*. Прије него што почне њено одмотавање и намотавање, добро је, свакако, присјетити се ријечи из *Књиге ѝројовједникове* које нам кажу да „нема краја састављању многих књига, а много читање умор је тијелу”.

II

МУТНО ДОБА УСМЕНОСТИ. БАБИН ЧИТАЧ И ПРВЕ ИДЕОЛОШКЕ ЛЕКЦИЈЕ. РАНА ШКОЛСКА ЛЕКТИРА

Како то већ обично бива, и у мом случају, приватна историја читања почиње – слушањем. Касније су ми причали, јер тога се не сјећам: биле су ми три године кад сам, имитирајући старије читаче, највјероватније оца, тепуцљивим отегнутим скандирањем говорио упамћени почетак *Женицбе беѝа Љубовића*, прописно држећи у рукама пјесмарицу, клатећи се тијелом и очима тобож пратећи текст: „За-про-си-о бе-же Љу-бо-ви-ћу / цу-ру Хај-ку у бе-га Чен-ги-ћа (која има стотину просаца / од добријех кућа и отаца)...”.

Присутнима је то обично бивало смијешно, једино ме је баба Роса пажљиво слушала и, перући судове уз огњиште, озбиљно пророковала: „Он ће, богами, добро учит, ако жив буде.” (Оно што се неупућенима чини тек симпатичним и смијешним у таквој слици *чишјајуће* дјетета, заправо је праслика читања светих текстова, у чему учествује читаво тијело и сва његова енергија, и гдје читање никад не иде без гласа. У првобитним језицима Библије, арамејском и хебрејском, не разликује се чин читања од чина говорења и оба се означавају истом ријечи.) Бећировићева књига из које сам „читао” била је једина у нашој кући, а можда и у читавом селу; његове су пјесме у јефтиним, популарним, вјероватно илегално шапирографисаним издањима биле посебно омиљено штиво педесетих и шездесетих година прошлог вијека по нашим херцеговачким забитима, све јаче изложеним расељавању. Никакве друге литературе ту није било, осим оне најнужније богослужбене у оближњој цркви гдје је, и то су причали, између два рата било похрањено и нешто руских класика које је ту донио учитељ Чупајин, бијели Рус, ухљебљен игром суровог случаја у једном од најзабаченијих планинских села невесињског среза. Шта је било с тим књигама, не зна се тачно; најближа је истини претпоставка да су испушене током ратних и оскудних поратних година. Не зна се тачно ни шта је било с тим необичним и строгим сеоским учитељем, најстрожим према сопственом сину, Иљи; отац и стричеви су се присјећали да је пред сами рат премјештен негдје у Западну Херцеговину. Каква га је звијезда водила, не би ме чудило да је међу првима скончао под усташким ножем. А био је увијек замишљен и као одсутан. Долазио је ријетко на вечерња сијела и онда би га старији људи покушавали пренути из те туробне сјете: „Причај штогод, учо, шта се по свијету ради, ми ти ође ништа не знамо колико ни говеда.” Одбијао је дуванске димове, зурио негдје кроз њих и увијек давао исти одговор: „Благо вама, моји Заломци, кад ништа не знате!”

Сваку ријеч из пјесмарице моја баба је заиста доживљавала као свету и сигурно није ни помишљала да би то неко могао написати, мада је можда и чула за Требјешког, који јој је безмало био исписник.² Она је без остатка била старовременска жена, истинско

---

² Баба је била годину старија од Бећировића, који је рођен 1897, а умрли су исте, 1986. године. Роса је иначе у нашој кући на Залому остала још коју годину након што је мој отац, као најмлађи син, последњи напустио очевину, 1964, и превео породицу у Сарајево. Кад више није могла сама, и она се макла са огњишта и кренула од дјетета до дјетета, од кћери Борике у Невесињу, преко Милке у Мостару, синова Милутина и Владимира у Сарајеву, до најстаријег Радослава у Новом Невесињу, у Барањи. Најдуже и најчешће је бивала у нашој кући на Врацима, гдје јој је било најобичније и најслободније. Ту је могла да прима бројне посјете и прича до миле воље, да с прољећа бере коприву и бања ноге, да

биће усмене цивилизације. Магловито сам то поимао нешто касније, кад сам јој, већ описмењен, почесто „чатио” различне јуначке пјесме, истим оним запијевајућим начином одраније, јер она други није признавала. Имала је обичај да повремено коментарише оно што сам читао; гунђала је, рецимо, на Царицу Милицу што се није дала, на бијелој кули, Змају од Јастребца: „Проклета била, а могла је родит змајевита јунака на коме би остануло царство!” Нисам могао да вјерујем шта то прича – „ама, баба, па змајеви не постоје, то је измишљено!” – а она би ме само погледала као недорасло дијете, што и јесам био. Знатно последије, кад будем читао Малиновског и његово појашњење по коме мит за примитивног, тј. усменог човјека није само прича која се прича, па макар била и света, него стварност која се живи, сјетићу се моје Росе и све ће ми бити јасно. Ту и такву стварност, *стварну као хлеб и вода*, схватићу још боље кад прочитам Андрићев есеј „Његош као трагични јунак косовске мисли” и јасно ћу видјети своју бабу међу оним „намученим женама које су се одмарале поред бремена дрва на каменој ивици пута” и говориле Љуби Ненадовићу „о Косову као о својој особеној судбини и личној трагедији”. И она је, наиме, дошла на свијет „са рефлексом косовске крви у погледу”. Читао сам јој, можда и три пута Веселиновићевог *Хајдук Стјанка*, то је посебно вољела и то је било у потпуном складу с њеним епским осјећањем

пржи кафу у шишу, да салијева страву, при чему сам лично асистирао као њен посебни повјереник. (Посао ми је био да прибавим парче олова од какве цијеви, а тога је било у избобиљу јер се правила кућа, и да по свршетку обреда проспем воду из лончета у коме се топило олово, на раскршће; чинио сам то одмах испод куће, у живу ограду, јер се до прве распутице морало ићи десетак минута.) Као одлазак на робију доживљавала је повремена одвођења код Милутина на Кошево, у стан на тринаестом спрату, при чему јој је најтеже падало пењање лифтом. („Не могу у онај посрани лифт, стужи ми се од њега.”) Посљедњу годину провела је код кћерке Зорке у Илијашу, од тога пола године на постели, јер је сломила кук кад је пала с термо-пећи, покушавајући да намјести завјесу. Била је присебна до посљедњег тренутка и непрестано напомињала нама унуцима да је ни случајно „не сарањујемо у овом посраном Сарајеву”. („И нећемо, но ћемо те бацит у први јарак”, добацивала је тетка Зора, сучући питу, љута и оштра онако од себе, и још посебно озлојеђена бабином непослушношћу која јој је донијела додатне невоље с њом.) „Не слушај ти њу, баба, него реци куд ћемо с тобом, видиш да иде зима.” „Ако не буде снијега, гон’те ме на Залом, а ако буде, саран’те ме у Мостар, код ђевера Гаврила.” (Тад сам први пут чуо да је тај ђедов брат сахрањен на Бјелушинама, изнад старе мостарске цркве; скоро сам му, уз помоћ протојереја Радивоја Круља, пронашао споменик и прислужио задушну свијећу, можда и прву последије читавог једног вијека.) Кад се Роса преставила, децембар је био већ на измаку, али није било снијега и сахранили смо је без икаквих проблема у нашем селу, чак ни земља није била превише смрзла. Споменик је био направљен таман негдје уочи рата и није се дало да га поставимо одмах; освјештао га је на Петровдан 1997. године поп Драго Зубац, уз неизбјежно комуњарско гунђање стрика Милутина: „Кењца, шта га има освјештават”. Последије смо се, код Шаренца у Кифину Селу, накркали јагњетине за бабину душу.

литературе. И сад могу живо да вратим ту слику: она на отоману, гдје је и спавала, ја на штокрли с књигом, између нас столић и на њему јутарња кафа. Читам и повремено дижем поглед; такву су је гледала само унучад: расплетене, сасвим бијеле и до паса дуге косе, коју рашчешљава дрвеним чешљем ситних, густих зубаца с обје стране. Чини то полако, мало искошене главе и с неком необичном грациозношћу која потпуно одудара од њеног јако набораног лица и дебелог, једва покретног тијела. На њој су увијек иста дуга, мавена катула и кошуља од бијелог, тачкастог бега, спучена испод грла; на ногама својеручно исплетени и ишарани приглавци, од вуне коју је сама испрела. Кад већ сплете и око главе обавије плетенице, убрадивши се тамним јашмаком, облачи и вунени прслук и у његов унутрашњи, дошивени џеп пажљиво враћа чешаљ. (У том џепу је држала чист рубац и, ваљда као амајлију, Сан Матере Божје. Отуда је за нас понекад знала да изрони и нека парица, да нико не зна и не види.) Онда сркуће своју кафу с млијеком, а мене слободи да запалим кад већ пушим, неће ме казат Владимиру. „Што ме наговараш, баба, кад знам да ти смета дим?“ – питам. „Дела једну, некако ми обичније, *сјети* ме на покојног ми домаћина.“ Петнаеста ми је година, њој осамдесета. Кад би се десило да приводим крају и кад дођем до оног „И Турци провалише Равње...“, обоје већ сузимо. А оно „Праштајте, свете сени, што вам кости потресам...“ обично би се губило у мом грцању и неутјешној жалости за Зеком Буљубашом и његовим *ћолим синовима*. (Кад сам, накнадно, сазнао да је међу њима био и врлетни Симо Милутиновић Сарајлија, и без стихова сам га одмах прихватио за великог пјесника.)

Баба ми је била нарочито драгоцјена у сразмјерно раном разбијању историјских заблуда убједљивим усмјеравањем мога гледања, односно идеолошког читања партизанских филмова. Нисмо баш тако тврдо васпитавани по Макаренку, бијаше ипак минуло то доба, али смо ипак од раних школских дана навикавани да громогласно аплаудирамо Јоји са Козаре док шарцем коси Нијемце и усташе, или Новаку из *Бишке на Неретви* док тамани разуларене и задригле четнике. (Кад сам као ученик другог разреда са школом гледао *Неретву*, добио сам на дар од управе кина „Партизан“ сликовницу *Сингда морейловац*, као најбољи ученик; препоручила ме је моја стара учитељица Софија Миљановић. Дуго сам је чувао и коначно негдје затурио у нашим честим сељакањима. Још се сјећам глатке и сјајне насловне стране са главним јунаком који јаше на некој огромној птичурини. Послије ћу *Приче из хиљаду и једне ноћи*, као и Раблеовог *Гарјаније* и *Панијајрела*, читати највише због Винаверових превода.) Негдје око 1975. био сам у прилици да с бабом гледам телевизијску пројекцију *Бишке на Сујјесци*. Закупљен

филмом, нисам ни обраћао пажњу на њу, вјерујући притом да слабо шта види и чује, јер је то почесто и сама истицала. (У ствари, видјела је као соко и чула одлично за своје године, али јој је био потребан изговор за оно што није хтјела да види и чује.) Негдје у неком од згуснућа филмске радње, ваљда пред Савину погибију, одједном се огласила: „Немате кад лагат, јебо вам шаров матер!” Себи нисам могао да дођем од чуда: „Баба, знаш ли ти ко је ово? То је чувени херој Сава Ковачевић!” (Из мене је говорио узорно дресирани пионир, који је са школских приредби знао десетине пјесама и рецитација о „легендарном команданту”.³) „Знам, говна, дашта но знам. Ноћиво је у нашој кући са штабом, да ће и три пута. Само дођи и ишћерај нас. Морала сам пртљат ђецу у колибе у Барном Долу. Жестоки је то крволок био по све који су били за краља. Он и онај Владо Шегрт су ојадрили и у црно завили Ерцеговину, мој сине.” Тек ми сад ништа није било јасно. „Зар наши нису били партизани?” „Какви партизани, налет иг било, за стрв им се не знало! Они су само бурђекали народ и завађали два ока у глави. Све српско су искотарили!” „Па шта су онда били?” „Краљева војска, дашта ће бит!” Четници, значи! И срушише се лепи снови моји, што би рекао песник. Сруши се, заправо, моја пионирска дресура као кула од карата! Баби се морало вјеровати, тим више што није

---

³ И данас памтим већину пјесама које смо бубали за приредбе. Био сам истакнут члан рецитаторске секције, а највише ме је истицао јак и чист глас, сасвим риједак код дјече раног основношколског узраста. Идеалан материјал за злоупотребу од стране наставника задужених за ту врсту ваннаставних активности. Срећен и налицкан по сиромашком укусу моје брижне Јелене (обично изношене ствари старијег рођака Ратка, тетка Јокиног, а у недостатку тога могло је за невољу и нешто сестрино), с испегланом црвеном марамом и бијелом капицом која је подрхтавала од моје унутрашње драмске тензије, драо сам се као магарац и био поносан на себе. (Кад боље размислим, ипак сам се више препоручивао цурицама из разреда неголи строгим и правовјерним васпитачима!) Попић, Скендер, Десанка, Давичо, Попа, Душан Костић, Ристо Тошовић, Назор, Јуре Каштелан, Иван Горан Ковачић, Мира Алечковић, Славко Вукосављевић, Владимир Черкез... *Армија, одбрана тивоја, Сјојанка мајка Кнежойољка, Крвава бајка, Тишов најријед, Јама, Кадињача, Тифусари, Очи Суијеске...* Кога и чега све ту није било! И све крваво и мучно и страдално, а ми мали и несвјесни! Кад су већ прошле године и кад сам присвршавао факултет, искористио сам једно од честих виђења с некадашњом наставницом српског, честитом Рахимом Хасанбеговић, мојом Херцеговком, да је приупитам јесу ли они имали неке посебне инструкције око тих рецитала и је ли им неко прописивао литературу. Истински се изненадила и рекла да никад није размишљала о томе, али да јој се чини да никаквих наредби с виших мјеста није било. Изузетак је био тада млад наставник Радомир Батуран, који је водио литерарну секцију и уређивао наш лист *Узајамносћ* и који нам је и на редовним часовима често рецитовао љубавну лирику, Матоша, Шантића, Јесењина, Лорку... Чинио је то полетно и уживљено; сјећам се добро да су ти његови наступи код већине, посебно код дјевојчица, стварали као неку нелагоду. Сретаћу се с тим и касније, а ни до данас нисам потпуно разјаснио себи зашто већина људи зазире од поезије.

давала пет пара ни за политику ни за идеологију. (А и она епска подлога бића била је, изгледа, плодно тло за такво преумљење.) Само се сад јавио у мени, не баш пријатан, проблем хомо дуплекса; коме да кажеш то што знаш? И како да објасниш што не плачеш кад је умро највећи син народа и народности?

Она биоскопска сликовница била је и прва моја властита књига. Бећировићеву пјесмарицу не рачунам, она ми није била *особина*, како се то некад говорило. Гдје је она завршила након наше сеобе, не знам. Вјероватно код очевог стрица, ђеда Душана. То је за нову средину била сувишна ствар. Као и гусле, рукодјелъ тетка Тодора Јањића, које је отац оставио Радовану Стајићу; ено их и сад у Сопоту, видио сам их неке године и било ми је зазорно да тражим, а волио бих да их имам. До поласка у школу читање ме и није нарочито занимало. Додуше, научио сам и азбуку и абецеду са пет година, уз помоћ тетке Зоре и сестриних школских уџбеника. Не сјећам се тачно колико је сестра лично учествовала у мом описмењавању, али добро памтим колико је имала муке да ми нешто касније у главу утјера таблицу множења. Она је иначе била главни лик мога дјетињства, заштитник у свим ситуацијама, посебно кад ме је, прилично смотаног и бојажљивог, требало бранити од опасне дјечурлије. Понешто сам из тих књига и срицао, али много драже од текста биле су ми фотографије или цртежи писаца и учењака, као и све врсте илустрација. (И до данас сам задржао ту склоност, мада, нажалост, књиге све рјеђе илуструју, бар оне такозване озбиљне.) У први разред Основне школе „Радојка Лакић” на Врацима кренуо сам 1968. године, а већ наредне уселили смо се у потпуно нову зграду, на новој локацији, која је имала своје игралиште, фискултурну салу, ћачку кухињу, савремене учионице за физику и хемију, ликовно и музичко васпитање и сопствену библиотеку. Није била ни нарочито велика, ни посебно богата, али тамо смо радо залазили због библиотекара, дотадашњег директора, учитеља Љуба Костовића, који нам је према узрасту одабирао и препоручивао књиге и мимо обавезне лектире. Посебно је волио шах и у једном дијелу библиотеке је са два-три стола организовао секцију. Нисам био званични члан, али сам у седмом разреду освојио првенство школе и за награду добио *Шаховску чийанку* Димитрија Бјелице. Гутао сам и ту врсту литературе, али не због теорије већ због биографија велемајстора, као што сам волио да читам и о животима великих научника, посебно физичара и математичара.

Од књига које сам прочитао по савјету старог и преданог учитеља посебно се добро сјећам романа Луја Пергоа *Раји гуџмаги*; садржај му је тако добро одговарао дјечачкој жељи за необичном акцијом. Читање је тих година било савршено усклађено са углавном

безбрижном и интензивном свакодневицом. У мојој стрмој, приградској Дурмиторској улици није било много кућа, а свака је имала велику башту са воћњаком и по њима смо подизали логоре и смишљали триста чуда. Одмах изнад насеља била је стара аустријска тврђава, данашњи Спомен-парк Враца, а тик уз њу пространо игралиште гдје смо без престанка трчали за лоптом. Имали смо и супарничке клубове, „Ураган” и „Ревизор”, чијим сам именима ја кумовао, узевши их из неке књиге, не могу више да се сјетим које. Било је, неизбјежно, и тужних ствари у тој нашој раној лектури. Редовно ме је расплакивала Андерсенова *Дјевојчица са шибницама*, онако уопштено, начелно, и, посебно лично, Цанкарева прича „Застидио се мајке”, чију сам једну верзију имао у сопственом искуству. Кад би у нашој башти дозреле јабуке каквих више нигдје нема, крупне и сочне, а црвене као крв, мати би ме рано будила да их беремо и онако неотучене, потрпане у двије-три вреће, возимо на некаквим колицима на грбавичку пијацу. Ишле су као алва, па, срећом, нисмо морали дуго дреждати уз њих, али мене је ипак притискала тешка nelaгода. Једном је тако наишла моја учитељица и покуповала све што је преостало, а мене је било стид и у земљу бих најрадије пропао да сам могао. Стидио сам се и мајке, онако сиромашки обучене међу толиким нацифраним госпођама, и све ми је било до неба тужно. Још нисам могао да знам какви смо подвижници били тада нас двоје, а Цанкареве ријечи би увијек изнова пекле душу и гризле савјест.

У својој хрестоматији младалачке лектуре Момо Капор помиње као велико откриће, из времена кад је већ био у Београду, дјечак подстанар на Котеж-Неимару, стара међуратна издања за дјецу и омладину „Златне књиге”, „Плаве птице” и „Кадока”. Такав значај за моју генерацију имала је чувена сарајевска библиотека „Ластавица” са стотинама наслова наших и страних писаца, од којих су многи били и у програмима лектуре. С њом се донекле једино могла мјерити едиција „Вјеверица” загребачке „Младости” коју је дуго уређивао пјесник за дјецу Григор Витез. „Ластавица” је била до те мјере утицајна и свеprisутна да ми се с ове временске раздаљине чини да сам сво своје читалачко искуство основца накупио између њених корица. Највише их памтим по илустрацијама Хамида Луковца; био сам сасвим неук у тим умјетничким стварима и сматрао сам их врхунцем цртачког умијећа. Јесам ли у том издању читао *Маџи* Максима Горког, *Како се калио челик* Николаја Островског, *Младу љаргу* Фадејева, *Син љука* и *Бијели се усамљено једро* Катајева, *Тимур и његова чеџа* Аркадија Гајдара? Јесу ли у тим корицама изашли *Давид Којерфилд* Чарлса Дикенса, *Лунаци Павлове улице* Ференца Молнара, *Дјеца улице* Исака Само-

ковлије са цртежима Романа Петровића и Твенгов *Том Сојер*? Више не могу бити сигуран, али знам колико су ми значиле те књиге. Сигуран сам да је било напретек Мате Ловрака, Тоне Селишкара, Ахмета Хромацића, Алексе Микића, Арсена Диклића, Стевана Булајића, а о Ђопићу да и не причам – од *Јежеве куће*, преко *Босоноћој дјејшињсџива*, до *Мајарећих година* и *Орлови рано лејше*. (*Орлови и вране лејше*, што је говорила моја Невена као сасвим мала и неописмењена. Или, нешто касније а у истом узрасту, Рајкина Јелена, а моја сестричина, кад су је питали коју сликовницу чита: *Миладинову чаробну лампу*! Ваљда јој је Аладин звучало некако превише страњски.) Спискови појединачних издања по серијама штампани су на полеђини књига; учили смо их напамет и користили у брзометној игри погађања аутора на помен наслова: *Бијели Очњак* – Џек Лондон! *Гаврош* – Виктор Иго! *Књија о џунли* – Радјард Киплинг! *Карамба-Барамба* – Славко Јаневски! *Чича Томина колиба* – Харијета Бичер Стоу! *Велики џалас* – Перл Бак (за њу смо сви мислили да је мушко!) *Бајка о златокосој* – Божена Њемцова! *Осјерво с блајом* – Роберт Луис Стивенсон! *Лејшећи разред* – Ерих Кестнер! *Дујоња, Трбоња и Видоња* – Карел Ербен!; и тако до у бескрај, док не истрошимо гласове и док не заглупнемо од дреке.

Ту негдје с том „Ластавицом” почиње и моје нешто интензивније залажење у град (боље рећи силажење, с обзиром на конфигурацију терена), пошто своја Враца у то нисам рачунао. Прво ме је учитељ Костовић упутио да се учланам у библиотеку Пионирског центра на Грбавици, а онда сам самостално, у непосредној близини, открио и библиотеку „Марко Марковић”. Прва је била широка и свијетла, с модерним покретним полицама, а друга много тјескобнија и мрачнија, с високим старинским рафовима на којима се горњи редови наслова нису могли ни видјети, ни дохватити без мердевина. Волио сам да се пентрам уз њих, што су ми двије старије, иначе врло предусретљиве, библиотекарке дозвољавале без приговора. Како бих се другачије докопао романа Хенрика Сјенкјевича *Кроз џусџињу и џрашуму* или Скотовог *Ајванхоа*! (Ту ћу открити и ко је Марко Марковић, нашавши једном приликом међу густо набијеним књигама збирку прича *Крива Дрина*. Његова кћерка Рајка, удата Божовић, предаваће ми Методику на факултету и тада ћу сазнати да је Марко, заједно са још неким важним представницима такозване приповједачке Босне, Исаком Самоковлијом и Михајлом Мироном, један од првих Сарајлија који је саградио викенд-кућу на Палама. Одувијек сам сматрао драгоцјеним такве податке о писцима, који су их из неког имагинарног свијета спуштали у нашу стварност и чинили живим људима.) Текла је 1974. година, за мене трајно озвучена пјесмом *Зелена си*

р'јека била, Чолићевим хитом са Шлагера сезоне, уз коју ми се сваки час умијеша и понеки тон оне *Зелена р'јеко шуми...* Играо сам фудбал за старије пионире „Жеље”, освојио те године друго мјесто на такмичењу младих пјесника у „Васи Пелагићу”⁴, а уз подршку наставнице српског и руског Миољке Катић догурао сам, сасвим неочекивано, поред фаворизованих осмака, до финала Лиге младих лингвиста. (Миољка је била страх и трепет наше основне школе, увијек орна да развеже шамарчину, и кад је она дежурала, није било граје ни на великом одмору. Послије тог изненадног подвига у Лиги, ја сам могао и школу запалити, она ме не би попријеко погледала.) С најбољим другом из дјетињства и првим комшијом, Милошем Тешановићем, који је одавно у Паризу, све чешће сам одлазио у луна-парк на мјесту данашњег хотела „Холидеј ин” – прво ваздушна пушка, па карике на марике и, за крај, неизбјежни зид смрти. Онда на колаче, негдје ту на Марин Двору, с обавезном кутијом „Европе” у џепу, из које би нам понека цигарета претекла и за повратак, кад у кину „Први мај” одгледамо послијеподневну пројекцију неке од лаких еротских комедија, најчешће данских, типа *Хойа-цуйа у кревету*.

---

⁴ То је, ипак, вјероватније било наредне године кад сам већ био у седмом разреду. Нисам сачувао ту пјесму, али се сјећам да је говорила о нашој старој сеоској кући коју је подигао дјед Никола, а његови синови до краја раскућили, продавши још добро очуване греде и тако је препустивши рушењу. (Не знам каква је била пјесма, али доживљај је, добро се сјећам, био искрен. Предсједник жирија је био пјесник Велимир Милошевић, а у публици је била и моја мајка, бескрајно поносна на сина.) То претходно љето након шестог разреда обнављана је дједова гробница и мене су послали да аргатујем уз мајстора, даље стрица Данила, кога су звали Гале, и Шмит, пошто је дуго радио у Аустрији. Кад су ме предали Галу у Невесињу, прво сам се претрашио лица које би могло бити нека комбинација Квазимода и Коровјева, али ме је духовитост тог човјека убрзо толико опсјенила да сам престао примјећивати његову необичну физиономију. Изводио је стотине смијешних чуда, али ћу трајно запамтити да ме је он ослободио страха од гробова и људских костура. Преслагао сам с њим дједове кости, као и његове сестре Јованке, а најчуднији осјећај је био док сам држао у руци лобању и кошчице трогодишњег Николиног и Росиног сина, мог несудењеног стрица Гаврила. („Делера, мали, помакни стрикана тамо под јасен да ту принесем малту!”) У исто вријеме, недалеко од нас, проширивали су Мусићи породичну гробницу и ту сам присуствовао потврди једне страшне приче из прошлости. Док се још радило, домаћин куће, Ђорђо Мусић, причао је о некој њиховој дјевојци, Стоји, коју је давно убио гром на Рудијем брдима. Сахранили су је, ни он се није сјећао зашто, исти дан, а послије се она неколико пута заредом јављала у сну мајци и сестрама да је жива и да је откопају. Кад се дошло до друге поклопнице и двојица момака сишли у раку да је подигну, Ђорђо се раскорачио над њима и рекао: „Е, људи, сад ћемо виђет има ли шта од оне приче”. Кад су открили обје плоче, указао се добро очуван костур и лобања челом окренута земљи! Присутни су се само нијемо згледали, а мене је прожела језа. Дуго се нисам могао ослободити те слике и помисли на страшну смрт несретнице. Кад будем, као већ запослен у Институту за књижевност, радио на библиографији старе бх. штампе, пронаћи ћу у *Босанској јоштини*, негдје с почетка вијека, вијест о њеној погибији.

III

ВАННАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ И ДЕСЕТЕ СТВАРИ

Са зналачки пробраном школском лектиром рано су почеле да се мијешају, и то крајње неселективно, којекакве друге публикације: новине, часописи, ревије, стрипови, љубавни викенд романи... Од *Веселе свеске* и *Малих новина* брзо смо узнапредовали до *Чика* и *Зум рејторџера*; од Мирка и Славка много су нас више привлачили снимци обнажених љепотица или, уријетко, понека драгоцјена табла стрипа *Сџари Мачак* Андрије Мауровића, врхунски рађена на самој ивици порнографије. Рано је зашиљео рошчиће несмирљиви вражуљак ероса и *џајшо сам као убоји ђаво*, што рекао М. Капор, симпатично крадуцкајући Ремарка, ваљда са неке од страница *Три рајна група*. Чик сам открио након четвртог разреда, љетујући у Барањи код стрица; моја шест година старија родница била је илегални претплатник и ја сам случајно набасао на њега. Кад ме је затекла да читам, хтјела је да ме убије, али ни ја нисам био без одбране, запријетио сам да ћу је пријавити стрицу и стрини, тако да сам обезбиједио лектуру за то љето. И то какву! Треба ли да говорим о учинку који су на (пре)раног пубертетлију произвеле пикантерије из рубрике „Моје прво љубавно искуство” или голицаве згоде с беспомоћним домаћицама и предузимљивим водоинсталатерима?⁵ Чудо би било са мном тог врелог равничарског љета да није било пливачке обуке на Старој Драви, учења вожње бициклом и играња шаха, те, посебно, свакодневног аласења по сеоском каналу с данас покојним, незаборавним другаром Рајканом Вуковићем Цајом, Хаклбери Фином мога дјетињства. (Иначе, много година касније сазнаћу да је оне најзапаљивије текстове у *Чики* писао анонимно млади Матија Бећковић, зарађујући за хљеб свагдањи док је био у немилости.) Волио сам „Политикина” новинска издања, највише *Илустрирану Полиџику*, *Свеј*, а још до данас није престала љубав према *Полиџикином Забавнику*. Драги су ми били и сарајевски *Свијет* и загребачка *Арена*. Стрипови су стизали са свих страна, највише из новосадског „Дневника” и „Дечијих новина” из Горњег Милановца. Смјењивали су се пред очима Паја

⁵ Какву је збрку представљала та моја рана лектира, може да покаже и податак да сам коју годину раније у невесињском селу Слату, у Јањића кући, открио неколико бројева *Православној звонца*, које ме је у Нови завјет уводило како је дјетету и најприродније, преко стрип-прича. (Откуда то издање Патријаршије у том забаченом селу, Богу на ђенару, не знам ни данас. Знам да је мој дјед по мајци, Богдан Брењо, у Будисављу био претплаћен и на *Звонце* и на *Православље*, што је за то доба и у Београду била ријеткост.)

Патак и дружина, Принц Валијант, Фантом, Мандрак, Командант Марк, Текс Вилер, Кит Телер, Буфало Бил, Дивљи Бил Хикок, Церонимо, Загор и Чико, Блек Стена, Талични Том и браћа Далтон, Флеш Гордон, Корто Малтезе, Модести Блејз, Марти Мистерија, Астерикс и Обелиск, Алан Форд и његови теентеовци, и ко би се свега тога сјетио. У раним дјечачким годинама највише ме привлачио Тарзан; те цртане приче Едгара Рајса Бароуза плијениле су посебно мистериозношћу и егзотиком свијета дивље, неоткривене Африке. Читање стрипова није била баш тако безазлена и безопасна работа пошто нису били радо виђени ни у кући ни у школи, зато смо их често морали маскирати корицама какве повеће, озбиљније књиге. Једна моја драга наставница чудом се чудила кад је сазнала да и ја читам „тај шунд“; то се никако није уклапало у њену строго прописану педагошку представу о ученику одличног учења и примјерног владања.

Кримићи, љубићи и каубојци читали су се на кило. Ове прве никад нисам посебно марио, чак ни у врхунским изведбама Агате Кристи и Артура Конана Дојла. Одбијале су ме приче о злочинима и понешто од крими и детективске поетике, касније, могао сам да поднесем само код Фјодора Михајловића и оних који су се томе учили од њега. Био сам много склонији наративној матрици бајке, најјучљивијој у јефтиним (у сваком смислу јефтиним) љубавним сторијама. Поетику љубавних викенд романа до краја ћу освијестити тек накнадно, кад прочитам Пропову *Морфологију бајке*, једно од мени најдражих књижевнотеоријских дјела. Драж очекиваног и извјесност срећног завршетка ту су од пресудне важности. Шта год бивало с њим, човјек хоће да вјерује у срећу, тим више ако му живот није ни налик исходима таквих прича. Млада и лијепа медицинска сестра, сва предана свом племенитом послу, ради у елитној болници и крије од свих тешку трауму несрећне љубави коју још није преболела. А онда се појављује нови љекар, веома перспективан, разумије се, и притом висок, прекрасан, плав. Биће искушења, и те каквих, за обоје, али она ће га на крају преотети од хладне и саможиве љекарке-љепотице и освојити својом искреношћу и одавношћу. И живјеће још дуго, срећни и задовољни. (А што и не би, кад су у Америци и имају толике плате?) Наслов: *Болница на крају прага*. Насловна страница: она и он загрљени, у неком сфумату, с леђа снимљени, док им се изнад глава румени залазеће сунце. (Као Бен Квик и Клара Варнер у *Дујом, ѿојлом љеиу*, једној од првих сапуница која је ишла на нашој телевизији.) На тај кич се навлачило као на лакше дроге, углавном, осјетљиве читатељке. За читаоце који његују критичку свијест ту постоји низ проблематичности, а пресудна је она која каже: прочиташ један, као да си их прочитао стотине.

Слично је и с каубојцима, вестерн романима, само што је ту амбијентација сасвим другачија и митологија особита: згоде и незгоде усамљеног јахача, праведног осветника који је „дошао тихо и ушао у легенду”. Вајат Ерп и Док Холидеј; Карл Мај и Зане Греј. Карл Мај је био Нијемац који никада није крочио у Америку, а написао је о њој на стотине дјела; и Ерпа и Холидеја смислио је, кажу, такође, Нијемац који је о Дивљем западу само слушао. Гдје рекох Карл Мај, препричавао је професор Бранко Милановић више пута сљедећу згоду: полагао реализам код Салка Назечића неки већ истакнути омладински функционер, управо због те функције изразито антипатичан старом професору, који је испит започео питањем шта је колега читао од критичке литературе. „Највише Карла Маркса, професоре”, сав важан одговорио је кандидат. „А јесте ли читали Карла Маја?” „Али, професоре, то није у лектири!” „Не може без тога, колега, жао ми је, прочитајте Ви то, па изађите сљедећи пут.”⁶

Узгред, док смо студирали, шушкало се да су и неки наши професори за добре хонораре писали под псеудонимима кримиће и каубојце, али никад нисмо прибавили стварни доказ за то. Од те врсте списатеља лично сам упознао једног коме је умјетничко име било Џон Ејвз. Ријеч је о данас покојном сарајевском новинару Јовану Ајвазовићу, који је почетком рата радио у Српској новинској агенцији на Палама. Тачније речено, водио се да ту ради, а стварно је и стално само писао своју вестерн прозу. Објавио је за живота преко стотину романа и око двије хиљаде прича. Зовнуо он једном мене и мог кума Жељка Грујића, који му је био уредник, код себе у викендицу. Његова жена принијела неку добру крушку, максузију, и нас двојица навалили ко нездрави. Кад смо се добро надолмили,

---

⁶ Као један од оснивача сарајевског Филозофског факултета, Салко Назечић је својевремено био неприкосновени господар Катедре за југословенске књижевности. Предратни комуниста, професор мостарске гимназије и храбар ратни илегалац, тај није ни пет пара давао за партијску комбинаторику и национални паритет при избору предавача, нити му је падало на памет да иде на поклоњење републичким олигарсима, него им је поручивао: „Ако другови имају неке примједбе, нека дођу овдје да их мени кажу!” Препричавало се како је осујетио асистентски избор Томислава Ладана, за кога се говорило да је био најбољи студент у историји катедре. Кад је, привидно, био сатјеран уза зид свим аргументима и параметрима, пресекао је: „Не може он пред студенте, ружан је!” То је било тим смјешније што ни стари професор није био баш неки љепотан. Али он је имао у виду разлоге који његови сарадници нису, рецимо, ратни породични педигре дотичнога. Причао нам је Лука Шекара како је, већ као млад факултетски сарадник, заједно са колегиницом Мирјаном Богавац, ишао у кућну посјету већ обољелом професору да овај попуни неки формулар. „Професоре, ја сам у рубрику националност написала Југословен, је ли тако?” – одцврктала је Мира. „Бриши то, мала, и пиши Србин; ја сам то био и четрдесет прве кад се за то губила глава!”

пита кум Јована Цона: „Добро, Јово, мајка му стара, како је могуће да ти знаш све што жив човјек може знати о каубојима и свим врстама Индијанаца, а о Србима не знаш ништа под милим Богом.” Па се окрене мени: „Ја му јуче поменух Стевана Јаковљевића, нешто око *Српске тиролоије*, а он буљи у мене и пита: ко ти је тај? Не зна човјек ни кад је био Први српски устанак, ни Велика сеоба, ма ни за Милована Глишића никад није чуо!” И додаје у чуђењу: „И то син чувеног проте Ајвазовића.” „Мој стари је био обична будала”, каже мирно Јово. „Ооооо, па јеси ли ти нормалан? Прото будала! Нема ни данас никог живог у Палама, а да га не помене с поштовањем!” „Поштован јесте био, не кажем, али је ипак био будала: бар десет домаћина нудило му је земљу на поклон, а он није хтио да узме. А онда сам ја на крају морао да купујем, коштало ме је ово најмање два романа!” Цаба нам бијаше ишчуђавање, Јован је ипак остао Цон.

(Три одломка из знатно веће цјелине)

Др Ранко Поповић
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
ranko.popovic@flf.unibl.org